

Стецик Юрій
(Дрогобич)

ВАСИЛІАНСКІ МОНАСТИРИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЄПАРХІЇ: ІНСТИТУТИ УПРАВЛІННЯ (кінець XVII–XVIII ст.)

Для василіанських монастирів Перемишльської єпархії XVIII ст. позначилося знаковою епохою у реформуванні системи управління. Такі перетворення були зумовлені передусім переходом до унії та входженням до Київської унійної митрополії.

Розглядувана нами проблематика була тільки дотично порушена у працях істориків церкви, які досліджували процес переходу Перемишльської єпархії до унії¹ та історичний розвиток Чину Святого Василя Великого (далі ЧСВВ)². Зокрема, заслуговує значної уваги творчий доробок М. Войнар, який базується на джерельному матеріалі із римських архівів³. Однак, його науковий внесок, на жаль, не набув належного використання в українській церковній історіографії.

Підставовими джерелами для досліджуваної тематики послуговували „Правила духовного правління” (1693), монастирські хроніки із другої половини XVIII ст. (Лаврівська, Добромильська, Щеплотська, Дерезицька, Лішнянська та Летнянська), судові акти Перемишльського гродського суду та Перемишльської унійної Консисторії, каталоги ченців Святопокровської провінції із другої половини XVIII ст., ухвали Провінційних, Генеральних Капітул та Управ, папські булли. Таким чином, наявність широкої палітри джерел дозволяє розглянути досліджувану проблематику в кількох аспектах: періодизація юрисдикційно-інституційних перетворень, монастирська адміністрація, функціонування різного рівня капітул та управ.

В юрисдикційно-інституційних перетвореннях можна умовно виокремити два періоди. Для першого періоду за відправну точку обрано 1691 р. – час переходу Перемишльської єпархії до унії, який започаткував структурні перетворення. Верхньою межею для цього періоду став 1739 р., коли відбулося утворення повноправної Святопокровської провінції ЧСВВ до якої увійшли монастирі єпархії. Тож зупинимося на докладнішому огляді цього періоду. В цей час всі монастирі єпархії були підпорядковані місцевому єпархіальному архієреєві (єпископу), незважаючи на це, що було прийнято нові „Правила духовного правління” (1693). Слід зауважити, що навіть ряд монастирів продовжували виконувати функції єпископських резиденцій (Спас, Лаврів).

Після офіційного приступлення до унії та об'єднання всієї єпархії під владою єпископа Іннокентій Винницького (1691 р.) 27.04.1693 р. скликано синод, результатом праці якого було прийняття „Правил духовного правління”, які стали підсумком довготривалих десятирічних задумів владики⁴. Адже саме в них відобразилися загалом проблеми, зумовлені організацією переходу до унії, які набували різних шляхів вирішення протягом 1680–1691 рр. Тож розглянемо саме ті питання, що висувалися тогочасними суспільними потребами, та були пов'язані із діяльністю василіанських монастирів на теренах Перемишльської єпархії.

Передусім цікавою є проблема юрисдикції василіанських монастирів єпархії, яка в той час набуває перехідної форми залежності від єпископа до протоігумена. Так, король Ян III Собеський, надаючи Перемишльське єпископство Ін. Винницькому (19.10.1679 р.), зауважує про надання "... влади над духовенством, архимандритами, ігуменами, протопопами, попами, братствами...". Тому, згодом у так званих "Пунктах порозуміння..." (1680 р.) єпископи Й. Шумлянський та І. Винницький домагалися від Апостольського Престолу, щоб ченці, згідно з давнім правом Східної Церкви, підлягали в усьому юрисдикції єпископським катедрам. Королівські делегати юридично оформили вимоги єпископів у "Акті порозуміння" (18.03.1681 р.). Відповідно було узгоджено, що монастирі разом із ченцями у кожній єпархії повинні підлягати юрисдикції єпископа. Для призначення на ігуменство єпископ був зобов'язаний надати королеві до затвердження відповідні особи, вибрані згідно з уставом, яким користується кожний монастир. Про ставропігіальні братства та монастирі постановлено, щоб у всьому залишалися при своєму устрої, однак зверхність над ними в додержуванні доброго правління, візитацій, цензур, друків, рахунків та призначенні духовних осіб належатиме до компетенції місцевих єпископів⁵.

Перемишльський синод (1693 р.) остаточно підсумував попередні рішення, чітко розмежувавши юридичну компетенцію єпископа та новопризначеного суперінтенданта (протоігумена) у веденні чернечих справ в єпархії. Суперінтендант був зобов'язаний:

1. Провести раз на рік візитацію усіх монастирів єпархії, переглянувши всі фундації, права та різноманітні декрети, списавши їх в один збірник;
2. Приймати рахунки від ігуменів про доходи кожного монастиря;
3. Судити й карати монахів порушників відповідно до їх провини;
4. Описувати завдані монастирям кривди у нерухомому і рухомому майні та відсилати їх генеральному прокураторові для вирішення духовних справ цілої єпархії та їх розгляду у судах;
5. Укласти інвентар монастирів із зазначенням церковних прикрас в сріблі, ризах, книгах, худобі, прибутках та усякому знарядді;
6. Зважити, яке число братів і послушників може вижити з різних доходів монастиря;
7. Пильнувати, щоб без його письмового дозволу монахи не переселялися з монастиря в монастир без вагомої на те причини;
8. Монастирі не могли посилати свою братію до добродіїв за милостиною без особливого на те дозволу;
9. Жоден ігумен без відома суперінтенданта не може ніяким способом позбуватися найменшої церковної речі, ні заставляти нерухомі добра, а тим більше їх продавати навіть у будь-якій важливій крайності⁶.

Таким чином, на підставі постанов Перемишльського синоду, в руках протоігумена централізувалося головне керівництво чернечих справ Перемишльської єпархії. Однак водночас синод зобов'язував протоігумена, щоб він на підставі давнього звичаєвого права Східної Церкви, як також на основі постанови в справі монахів, поданій в "Акті Порозуміння" у налагоджуванні всіх своїх справ вдавався за порадою до єпископа. Внаслідок цього рішення протоігумен ставав немовби генеральним вікарієм Перемишльської єпархії у веденні чернечих справ. Таке відокремлення чернечого правління від влади світського генерального вікарія, що керував світським духовенством, мало призвести до дотримання належного ладу в монастирях. Це було нововведення

за зразком Західної Церкви⁷.

Перемишльський синод упорядкував і справу прийняття до чернечого життя кандидатів, ухваливши, щоб по менших монастирях ігумени не постригали в ченці, Синод вирішив, що стриження має відбуватися тільки в трьох монастирях Щеплотах, Лаврові та Добромилі, поки знайдеться фундатор для закладення одного новіціату для цілої єпархії. У постановах синоду було зауважено, що, якщо хтось бажає вступити до меншого монастиря, то ігумен цього монастиря має його представити протоігуменові, а цей, пізнавши його наміри й постанови, призначить його до котрогось із названих монастирів, щоб там за правилами новіціату відбув не тільки облечини, але й здобув науку монашого життя. Якщо згодом кандидат відзначиться поступом у чернечому житті, то ігумен дому новіціату відішле його до протоігумена із характеристикою щодо вивчення засад аскетичного життя. А протоігумен відішле його до меншого монастиря, щоб там зложив обіт послуху настоятелеві⁸.

З браку документації не можемо зорієнтуватися, наскільки постанови синоду щодо чернецтва були введені в життя та чи насправді Мартиніан Винницький виконував обов'язки протоігумена, бо в 1696 р. він виїхав на студії до Риму, а повернувшись до краю, правдоподібно, не відігравав уже вагомій ролі в управлінні єпархії⁹.

За відправну точку наступного періоду обрано утворення окремої Святопокровської провінції ЧСВВ (1739). В той час, як верхня межа (1784) обумовлена проведенням йосифінських релігійних реформ та переведенням монастирів під юрисдикцію місцевого єпископа.

У цей період монастирі були вилучені із юрисдикції єпископів та підпорядковані Святопокровській Провінційній Управі. Реорганізація системи управління спричинилася до виникнення цілої хвилі судових суперечок.

Зокрема, в судовому порядку розглядалися питання про монастирські землеволодіння Спаського та Лаврівського монастирів, які до моменту утворення Провінції безпосередньо входили до складу єпископських володінь. Так, до нашого часу дійшли протоколи свідчень від 1748 та 1758 рр. у Перемишльському гродському суді шляхетних панів Івана Паславського-Кшечковського, Павла Височанського, отців Теодора та Георгія Товарницьких, парохів с. Лінина Велика, які виступили на захист володінь Святоспаського монастиря та проти незаконного використання єпископами монастирського майна¹⁰.

Вищезгадані свідки подають відомості про те, що Спаська обитель фундована як простий монастир, а не як резиденція чи катедра владики. Адже Самбірська катедра має знаходитися в Самборі, а Перемишльська в Перемишлі. Досить різко зазначалося, що села Страшевичі та Бусовиська мають належати до Святоспаських монастирських володінь та перебувати в розпорядженні ченців, а не владики – як єпископські бенефіції. Помітно, що свідки у своїх поданнях апелювали як до фундаційної й ерекційної документації, так і до історичного минулого. Зокрема, зазначалося, що в часі міжконфесійного протистояння між уніатами та православними, перемишльські владики обидвох віровизнань посідали багатші монастирі та вели боротьбу за їх підпорядкування, а також залучали їх матеріальні добра для зміцнення свого становища. Рішуче зазначалося, що Спаський монастир ніколи не належав тільки єпископській катедрі, але перебував під подвійним підпорядкуванням. Свідки звертали увагу і на тогочасне становище. Після Замойського синоду василіанські монастирі разом зі своїми землеволодіннями мали перейти у

відання новоутвореної Провінції. Проте монастирські посілости в с. Нанчілка, які належали Лаврівському монастиреві, згідно із орендним контрактом, передано владикою у приватні руки. Адаже ще владика Інокентій Винницький вилучив сс. Страшевичі та Бусовиська із відання Спаського монастиря, прилучивши їх до своїх єпископських володінь. Після цього перемишльські владика завжди призначали економа із василіан для управління єпископськими бенефіціями¹¹.

Певний вплив на погіршення відносин між владиками новоприєднаних єпархій та новоутвореним Чином мало те, що 1744 р. папський декрет *Inter plures* не визнав їм права участі в генеральних капітулах. Окрім порушення формальних зв'язків із владиками, Чин прагнув надалі утримувати прерогативи та впливові позиції в єпархіях шляхом призначення єпископів із василіан. Деякі владика натомість, користуючись зміною ситуації, старалися послабити позиції Чину, усуваючи ченців від єпархіального управління, служби при катедрах, повертаючи давні церковні бенефіції, які колись були надані для монастирів. До управління залучається світське духовенство. Внаслідок цих дій виникли численні конфлікти, судові процеси та неузгодженість між Чином, з одного боку, та владиками зі світським духовенством з іншого. Зокрема, це стало типовим для новоприєднаних єпархій – Львівської, Перемишльської та Луцької. В результаті, від 40-их років XVIII ст. василіани втратили монополію влади в уніатських єпархіях, поступаючись щоразу своїми посадами в єпархії на користь освіченого світського духовенства¹².

Впродовж XVIII ст. по монастирях єпархії сформувалася своя адміністрація, якою керував ігумен. Її склад по різних монастирях єпархії не був однаковим, і залежав передусім від статусу обителі (монастир, резиденція, місійний дім). Адаже на більші монастирі єпархії покладалися певні цільові призначення (Напр. Лаврів – філософські студії; Доброміль – богословські студії; Щеплоти – новіціат). Відповідно по більших монастирях адміністрація була більш розгалуженішою, аніж по менших. Тому ми звернемо передусім увагу на перший тип монастирського адміністрування.

Монастирська адміністрація до 1739 р. вся обиралася й звільнялася ігуменом, а пізніше ігумена та монастирських посадовців призначав протоігумен, згідно із ухвалою Провінційної Управи (про це засвідчують фактологічні дані із монастирських хронік другої половини XVIII ст.). Також до 1739 р. ігумен користувався правом постригати в ченці й піддиякони, а після 1739 р. це міг здійснювати тільки протоігумен. Влада ігумена обмежувалася Уставом, Конституціями ЧСВВ та ухвалами Провінційних і Генеральних Управ й Капітул. Ігумен мав помічника (вікарія), а коли монастиреві належала резиденція, то нею керував підпорядкований ігумену управитель резиденції (резидент)¹³.

Загалом посадовців монастирської адміністрації умовно можна поділити на 3-ри групи: 1) *Управителі господарства* (економ, прокуратор, намісник (помічник) прокуратора, резидент, секретар (або ж архіваріус));

2) *Керівники церковних справ* (захристиянин, ризник, хорист, керівник хору, паламар); 3) *Духовні наставники чернецтва* (магістр, професори із риторики, філософії, богослов'я, місіонер, проповідник, сповідник)¹⁴.

Повертаючись до питання про утворення Святопокровської провінції, слід зауважити, що цей процес призвів до виникнення нових органів управління (капітул та управ), які функціонували на різних рівнях організації ЧСВВ (генеральні, провінційні та домові)¹⁵.

У монастирських хроніках помітні тільки деякі напрями діяльності домових управ. Зокрема, до їх складу входили ігумен, вікарій, прокуратор

та економ. В основному вони розглядали поточні питання пов'язані із діяльністю монастиря. Найбільш чисельно на сторінках хронік відображено розгляд дисциплінарних справ ченців. Так, наприклад в книзі актів „домових” Лішнянського, Летнянського та Дережицького монастирів (друга половина XVIII ст.) віднаходимо записи про те, що ченці не завжди сумлінно виконували свої обітничі та обов'язки, що поклалися на них тією чи іншою посадою. Траплялися часті випадки зловживання спиртними напоями, що призводило до уникання богослужінь, занедбання церковної науки, збільшення гріхів, розтрат пожертв і заощаджень, до пожеж, крадіжок і привласнення монастирського майна. Так, брат Мелетій Пікульський через відмову послушання ігуменові був переведений до Львівського монастиря Св. Онуфрія, а о. Еразм Зінкевич, намагаючись уникнути влади ігумена, протягом двох із половиною років блукав по різних місцевостях польського королівства. До падіння морального рівня призводили часті святкування поза межами монастиря під час місійної роботи по селах краю, де ченці були позбавлені опіки ігумена. Так, наприклад, о. Іван Шмирецький разом із групою братчиків був у селі Кропивнику на святі Св. Миколая, затримався там на довгий час і прибув до монастиря у нетверезому стані, осоромивши себе перед людьми, а о. Березецький, скерований до міста для виконання певних доручень, провів три дні у нетверезому стані. Наймолодший брат, Маврікій Копистинський, під час подорожі із Лішнянського до Дережицького монастиря, зайшов до одного чоловіка в Лішні, де загубив подушки із пакунками. Для наведення дисципліни і послуху ігумени монастирів накладали на монахів важкі покути за провини: відбування реколекцій протягом восьми днів, поцілування пастирського посоху ігумена, побиття різкою, віддання під суд, вислуховування моральної проповіді ігумена, позбавлення посади, нічні поклони і молитви (від півночі до ранку). За крадіжку або незаконне привласнення монастирського майна приписувалося ув'язнення в карцері до семи днів на хлібі і воді та повернення майна (передбачалося утримувати в карцері доти, поки не поверне вкрадене). Траплялися випадки, коли відпущені із ув'язнення ченці, знову поверталися до старих гріхів. Зокрема, звільнений із карцера о. Єротей з Лішнянського монастиря, був знову пійманий у нетверезому стані та покараний вдруге¹⁶.

Однак, відзначимо, що діяльність домових управ досі залишається не вивченою проблемою до кінця, в той час, як дослідники більше уваги приділяли питанням функціонування провінційних й генеральних капітул та управ. Діяльність цих органів управління регламентували Конституції ЧСВВ, які в другій половині XVIII ст. зазнавали постійних переглядів та доповнень на генеральних капітулах. Також, на цих капітулах обиралися генеральна та провінційна управи, які мали вирішувати нагальні питання впродовж чотирьох років до скликання нової капітули. До генеральної управи входили – протоархимандрит, який керував всіма провінціями ЧСВВ і був підпорядкований папі римському, прокуратор, по два протоконсультори та секретарі із різних провінцій. В той час як Провінційні Управи (Руська та Литовська) склалися із окремого протоігумена, чотирьох консульторів та секретаря. Відзначимо, що всі посади в Чині були виборними, що свідчить про розвиток соборноправної традиції в Унійній Церкві¹⁷.

Підсумовуючи, зауважимо, що запровадження нової системи управління монастирями, за західним зразком, на теренах новоприєднаних єпархій, у тому числі й Перемишльської, було покликане посилити порядок та дисципліну серед чернецтва, надавши йому можливість підвищити свій освітній рівень.

Однак у процесі облаштування нової Святопокровської провінції ліквідовано ряд монастирів, що й започаткувало тенденцію до їх скорочення та укрупнення. Зокрема, вона була типовою для Перемишльської єпархії з її численними дрібними монастирями впродовж другої половини XVIII ст.

На прикладі Перемишльської єпархії бачимо, що запропонований процес укрупнення дрібних монастирів набув затяжного характеру. Нерідко в дрібних монастирях, які мали підлягати ліквідації та перебували без зв'язку із іншими обителями, ченці не хотіли переходити до інших осередків, хоча не були спроможні утримувати власну обитель, чи (в іншому випадку) не бажали приймати до себе нездисциплінованих ченців з розформованих осередків. Ще більше була утруднена справа для монастирів, ліквідації яких противилися фундатори чи їхні спадкоємці, які із входженням василіанських монастирів до Провінції втратили своє право патронату над фундованими обителями у власних дрібношляхетських посілостях.

Процес ліквідації дрібних монастирів на певний час спричинив безлад серед чернецтва. Зокрема, ряд монахів із ліквідованих осередків удаються до мандрювання із монастиря до монастиря без відповідної на це потреби. Ведуть, таким чином, досить свавільний спосіб життя та уникають зверхності будь-якого ігумена, оскільки вони не мають сталого місця проживання. За таких обставин Апостольська Столиця прийняла ще один декрет від 27.03.1754 р. про об'єднання малих монастирів, які не мали достатніх фундацій для утримання 8 ченців. Також зазначалося, що потрібно посилити дисципліну в монастирях. Зокрема, пропонувалися шляхи вирішення актуальної для того часу проблеми міграцій ченців із монастиря в монастир. Рекомендувалося обмежити відсилення ченців до інших обителей тільки в церковних справах, а не у власних із виділенням на дорогу грошей та наданням відповідного листа¹⁸.

Запровадження нової системи управління дало поштовх до піднесення освітнього рівня чернецтва, розвитку василіанського шкільництва на теренах єпархії, посилення карності та дисципліни в найвіддаленіших монастирях, що заклало підвалини для духовної формації нового, поунійного, зреформованого, високоосвіченого покоління василіанського чернецтва.

Ще однією тенденцією, яка мала вагомий вияв було об'єднання дрібних монастирів для переходу від кількісної до якісної організації чернечих згромаджень Перемишльської єпархії в другій половині XVIII ст.

Анотація

У статті прослідковано еволюцію юрисдикційно-інституційних перетворень чернецтва. Виокремлено по групах посадовців монастирської адміністрації. Звернуто увагу на формування нових органів управління (капітул та управ) на різних рівнях організації ЧСВВ (генеральному, провінційному, домовому). Показано наслідки реорганізації монастирського управління.

Annotation

In the article is retraced the jurisdic-institutional's evolution of monkhood. It is defatched in groups the officials of the monastic administration. It is paing attention at forming new organs of administration (capituls and councils) on the different levels of OSBM (general, provincial, domestic). It is shown the consequences of reorganization of monastic administration.

- ¹ *Балик Б.* (ЧСВВ). Монастирі Перемиської єпархії за владництва Ін. Винницького // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. 3. – Рим, 1958. – С. 69–97; *Його ж.* З історії культу Святого Йосафата в Перемиській єпархії (XVII–XVIII ст.) // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. VIII. – Вип. 1–4. – Рим, 1973. – С. 1–55.; *Його ж.* Інокентій Винницький, єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяницький (1680–1700 рр.) // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Т. XXXVIII. – Рим, 1978. – 382 с; *Bieńkowski L.* Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce. – Т. II. – wieki XVII–XVIII. – Kraków, 1970. – S. 781–1049; *Pajtasz W.* Historyczne znaczenie dzieła biskupa Innocentego Winnickiego // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Т. 3 – Przemyśl, 1996. – S. 51–62.; *Piwovar E.* Pierwszy synod unicki eparchii przemyskiej (1693) // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Т. 1. – Przemyśl, 1990. – S. 157–166.; *Stepień S.* Unia kościelna w diecezji przemyskiej za rządów biskupa Innocentego Winnickiego // Premisla Christiana. – Т. VII. – Przemyśl, 1997. – S. 103–126; *Śliwa T.* Stosunek stolicy Apostolskiej do Kościoła unickiego w XVI–XVIII w. // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1994–1995. – Т. III/IV. – S. 59–77; *Śliwa T.* Przemyska diecezja greckokatolicka w XVIII w. (do 1772 r.) // Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Т. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 79–90.
- ² *Ваврик М.* (ЧСВВ) До історії василіанських капітул у Галичині в XVIII–XIX ст. // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. III (IX). – Рим, 1958. – С. 46–56.; *Патрило І.* (ЧСВВ) Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. XI (XVII). – Рим, 1982. – С. 43–130.; *Підручний П.* (ЧСВВ) Василянський Чин від Берестейського З'єднання (1596) до 1743 року // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. XIII (XIX). – Рим, 1988. – С. 93–182.
- ³ *Wojnar M.* De Regimine Basilianorum Ruthenorum // Analecta OSBM. – Series II. – Sectio I. – Vol. I. – Romae, 1949. – 218 s.; *Wojnar M.* De Capitulis Basilianorum // Analecta OSBM. Series II. – Sectio I. – Vol. III. – Romae, 1954. – 204 s.
- ⁴ *Winnicki Вр.* Innocenty Ustawy rządu duchownego i inne pisma. – Przemyśl, 1998. – 104 s.
- ⁵ *Балик Б.І.* (ЧСВВ) Інокентій Винницький, єпископ Перемишльський, Самбірський і Сяницький (1680–1700 рр.) // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Т. XXXVIII. Рим, 1978. – С. 115.
- ⁶ *Winnicki Вр.* Innocenty. – Op. cit. – S. 44–46.
- ⁷ *Балик Б.І.* (ЧСВВ) Інокентій Винницький ... – С. 112.
- ⁸ *Winnicki Вр.* Innocenty. – Op. cit. – S. 45–46.
- ⁹ *Балик Б.* (ЧСВВ). Монастирі Перемиської єпархії за владництва Ін. Винницького // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. 3. – Рим, 1958. – С. 94.
- ¹⁰ Державний архів Тернопільської області. – Ф. 258. – Оп. 3. – Спр. 1201. – Арк. 12.
- ¹¹ Там само. – Арк. 1–3.
- ¹² *Bieńkowski L.* Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce. – Т. II. – wieki XVII–XVIII. – Kraków, 1970. – S. 867.
- ¹³ *Ваврик М.* (ЧСВВ) Лаврівська хроніка (1771–1882 рр.) // Записки ЧСВВ. – Серія II. Секція II. – Т. II (VIII). – Рим, 1954. – С. 75.
- ¹⁴ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України Відділ рукописів. – 3(МВ). – Спр. 435–436. – Арк. 202.
- ¹⁵ *Патрило І.* (ЧСВВ) Нарис історії Галицької Провінції ЧСВВ // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. XI (XVII). – Рим, 1982. – С. 85.
- ¹⁶ Музей “Дрогобиччина”. – Архівна частина. – Спр. 4929. – Ч. 1. Книга «Актів домових» Лішнянського, Летнянського та Дережицького монастирів ЧСВВ (друга половина XVIII ст.). – Арк. 1–35.
- ¹⁷ *Патрило І.* (ЧСВВ). – Вказ. праця. – С. 88.
- ¹⁸ *Nabywaniec S.* Unicka archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762–1778. – Rzeszów, 1998. – S. 479.